Recensie: Ensors stoutste dromen. Het impressionisme voorbij. ****

KMSKA

zaterdag 5 oktober 2024

foto © Rik Klein Gotink

Recensie:

Met 'Ensors stoutste dromen. Het impressionisme voorbij.' komt er een einde aan het Ensorjaar, 75 jaar na de dood van de Oostendse kunstenaar. Veruit de beste tentoonstelling, en met zijn doe-opdrachten ook de meest kindvriendelijke, die in ons land rond Ensor dit jaar te zien is/was, is die in het KMKSA. Want jawel, we gingen eerder ook naar de andere.

Beeld: James Ensor, De intrige, inv.nr. 1856, foto: Rik Klein Gotink, Collectie KMSKA - Vlaamse Gemeenschap (public domain)

Sterke vorm en inhoud én kindvriendelijk

Die in het wat ons betreft zwaar overschat Mu.Zee in Oostende bijvoorbeeld, een museum dat wat aftands aanvoelt én provincialistisch, maar op de een of andere manier zo bewierrookt wordt door de pers – wat wij compleet niet kunnen vatten – terwijl het boven zijn gewicht lijkt te boksen. Hun expo was vormelijk én inhoudelijk zwak. Bozar presenteerde dan weer een inhoudelijk sterke tentoonstelling eerder dit jaar, maar zoals wel vaker was de opstelling daar niet je dat en wat druk. De Koninklijke Bibliotheek van België had dan weer wél een fraai vormgegeven tentoonstelling, maar inhoudelijk relatief weinig te vertellen. Dat het anders kan, en zowel vorm en inhoud sterk kunnen zijn, bewijst het KMSKA. Maar het een once in a lifetime-tentoonstelling noemen (wat doet denken aan de tentoonstelling rond Vermeer in het Rijksmuseum, die dat voor alle duidelijk in het voorjaar van 2023 wél was), getuigt van gevoel voor overdrijving.

Eerst en vooral raden we iedereen aan om een blik te werpen in de linkervleugel beneden in het KMSKA waar de permanente collectie te zien is en waar doorgaans het werk van Ensor te ontdekken valt. Daar hangt momenteel geen enkel werk meer van deze kunstenaar. Ze (o.a. 'De Oestereetster' en 'De intrige') zijn allemaal verhuisd naar de tijdelijke tentoonstelling. Als je in die vleugel wandelt, voelt het behoorlijk desolaat aan. Het toont aan dat het Antwerps museum absoluut haar belangrijkste stukken nodig had om haar narratief op te bouwen.

Soms voel je ook wanneer je 'Ensors stoutste dromen. Het impressionisme voorbij.' bezoekt dat er werken hangen die wat verloren hangen, die als vulsel dienen, en dan nog zijn er ruimtes waar er behoorlijk veel plek is. Sommige werken van belangrijke kunstenaars zoals Munchs 'Sterrenacht' uit 1893 dat voor de gelegenheid uit Wuppertal naar Antwerpen reisde, komen zelfs nauwelijks uit de verf.

Realisme en naturalisme

Ensor vindt in het begin van zijn carrière inspiratie dicht bij hem. Hij schildert de zee, de wolken, de daken

Dit artikel en zijn foto zijn auteursrechtelijk beschermd.
Herdistributie zonder schriftelijk akkoord is verboden.
This article and its picture are copyrighted.
No redistribution allowed.

van Oostende en start zijn carrière dus als een 19de eeuwse realist. In het laatste kwart van de 19de eeuw nemen onder andere in Frankrijk de sociale spanningen sterk toe. De schrijver Emile Zola en de schilder Jean-François Raffaëlli zullen het als onderwerp gebruiken. Ook Ensor pikt dit naturalisme, een radicalisering van het realisme, snel op. In 1885 schildert hij 'De dronkaards' op basis van de wantoestanden die hij in zijn eigen omgeving waarneemt. Opvallend is de gelijkenis met 'De absintdrinkers' van Raffaëlli dat in het KMSKA naast Ensors werk hangt. De expo vraagt zich af of Ensor dit werk uit 1881 gekend zou hebben of de gelijkenissen toevallig zijn.

Kijk, het zijn dit soort zaken waar wij enorm van houden tijdens tentoonstellingen. Eerder hing het MAS Ensors 'Zelfportret met bloemenhoed' (1885-1888) dat knipoogt naar Rubens 'Zelfportret' naast het zelfportret van Rubens, wat een geweldige vondst was. Zeker, 'Zelfportret met bloemenhoed' heeft ook de tentoonstelling in het KMSKA gehaald, maar het Zelfportret van Rubens hangt er niet naast. Een gemiste kans.

James Ensor, De oestereetster, inv.nr. 2073, foto Rik Klein Gotink, Collectie KMSKA – Vlaamse Gemeenschap (public domain)

Impressionisme

Rond 1886-67 zien we voor het eerst dat Ensors werk beïnvloed geraakt door het impressionisme van Claude Monet, Pierre-Auguste Renoir (in de expo kan je onder andere diens 'Stilleven met perziken en druiven' uit 1881 dat van het Metropolitan Museum of Art in New York komt, zien) en andere Franse impressionisten. Vaarwel beige en grijze schaduwtinten. Welkom onvermengde kleuren die direct op het witte doek worden aangebracht. Deze kunststroming heeft trouwens haar naam te danken aan Monets 'Impression, soleil levant' uit 1872.

Een werk van Ensor waar sommige mensen mogelijks zich wat ongemakkelijk bij kunnen voelen, is 'Kinderen aan het ochtendtoilet' uit 1886 omdat we twee kinderen naakt zien in een ruimte die vooral door geeltinten (o.a. de gordijnen) gedomineerd wordt.

Net als Manet gebruikt Ensor gitzwarte accenten om het heldere wit van een tafelkleed te versterken in 'De Oestereetster' in 1883 en kaapt hij strategisch je aandacht met een helgele citroen net als in Manets 'Vissen' en 'De citroen'. Ensor toont zijn zus Mitche wanneer die oesters eet. Een gevoel van eenzaamheid bekruipt je wanneer je naar het grote doek kijkt omdat de stoel over haar leeg is. Dat Ensor dit tafereel op zo'n groot doek schilderde, is op zijn zachtst gezegd opvallend. Bijna alleen maar portretten van belangrijke personen werden namelijk tot dan op zo'n groot formaat van doek geschilderd.

Te oppervlakkig

In de jaren 1880 schildert Claude Monet meermaals de rotsboog 'La Manneporte in Normandië' waarvan een schilderij uit het Metropolitan Museum of Art in New York dat van 1883 dateert nu tijdelijk te zien is in deze tentoonstelling. Met snelle penseelstreken en felle kleuren vat Monet de branding rond de rots. Ensor is geboeid door Monets techniek en kleurgebruik. Ook 'Palmbomen in Bordighera' dat ie een jaar later schilderde, is nu tijdelijk in Antwerpen te zien en komt ook uit hetzelfde museum in NY. Vanuit de National Gallery in Londen is 'Hoek in een caféconcert' uit 1878 voor de gelegenheid overkomen. En uit The Armand Hammer Collection in Los Angeles komt Monets 'Zicht op Bordighera' uit 1884.

Maar Ensor zal verder willen gaan dan het impressionisme dat ie te oppervlakkig zal vinden op den duur. Dat bewijst zijn 'Adam en Eva uit het paradijs verjaagd' waar ie in de lente van 1887 aan werkt. Het onderwerp geeft aan dat Ensor meer wil dan een spel van licht en kleur. En dat hij thematisch voorbij de brave landschapsschilderkunst van de impressionisten wil evolueren.

Dit artikel en zijn foto zijn auteursrechtelijk beschermd.
Herdistributie zonder schriftelijk akkoord is verboden.
This article and its picture are copyrighted.
No redistribution allowed.

Ensor wil dus meer dan een indruk van de werkelijkheid weergeven. In 'Christus bedaart de storm' gaat de Oostendenaar voor een vrij en expressief kleurgebruik om het grandioze te benadrukken. Hij spreekt zelf van een "verrukkelijke turbulentie". Die aanpak kenmerkt ook het ambitieuze vroege werk 'Christus wandelt over het water'.

Het Burgersalon

Een goed beeld hoe Ensors werk door de jaren heen evolueert, zie je aan één muur met daarop twee versies van 'Het Burgersalon'. Het ene dateert van 1881 en bezit het KMSKA zelf, het ander dateert van rond 1910 en komt uit het Clemens Sels Museum te Neuss. De recentere versie is opvallend lichter alsof Ensor zich wil meten met de lumineuze en kleurrijke stijl van een populaire jongere collega als Rik Wouters. Ook dat duo stippen we graag aan als een van de hoogtepunten, de must-sees van deze tentoonstelling.

Onderzoek

Nog steeds wordt er trouwens onderzoek gedaan rond het werk van Ensor. Het KMSKA en de Universiteit Antwerpen hebben de handen in elkaar geslagen in het Ensor Research Project. Vragen die de onderzoekers onder andere bezighouden zijn: "Is 'De golfbreker' wel van Ensor?" en "Waarom schildert ie in 'Stilleven met oesters' kersen, om ze vervolgens te overschilderen?"

Muziek, theater en cabaret

Er is een link tussen Ensor en muziek. In 1881 schilderde hij 'Russische muziek'. Op het doek zien we in een burgerlijk tafereel een jonge vrouw piano spelen voor haar mannelijk bezoek. Ensor stelt 'Chez Miss' in 1882 tentoon in Parijs. Een jaar later schildert de Belgische symbolist Fernand Khnopff Luisterend naar Schumann. Ensor beschuldigt hem van plagiaat. In 1885 doopt hij 'Chez Miss' om in 'Russische muziek'. Die nieuwe titel verwijst naar de populariteit van deze muziek. Maar is het ook een steek aan het adres van Khnopff?

Aan het einde van de 19de eeuw zien we de moderne entertainmentcultuur op komen. In Montmartre, Parijs, bevinden zich drie opmerkelijke cabarets: 'Cabaret de L'Enfer', 'Cabaret du Paradis' en 'Cabaret du Néant'; de hel, de hemel en het niets. In deze theatercafés worden bezoekers getrakteerd op spannende, griezelige of hemelse ervaringen. Ook Ensor onderzoekt in zijn werk thema's zoals satire, karikatuur en het griezelige. De theatrale en spannende sfeer van de cabarets in Montmartre sluit naadloos aan bij de onderwerpen van Ensors schilderijen en prenten.

In 'Ensors stoutste dromen. Het impressionisme voorbij.' kan de kijker verschillende werken van Ensor ontdekken waarin dat theatrale, muzikale naar voren komt. Uit een privécollectie komt 'De verschrikkelijke muzikanten' uit 1891 en 'Geraamten muzikanten' uit 1907. Rond 1893 schildert Ensor 'In het conservatorium' dat het Musée d'Orsay te Parijs uitleende aan het KMSKA. Hierin spot ie met François-Auguste Gevaert, de directeur van het conservatorium in Brussel. Onder leiding van Gevaert en vioolvirtuoos Eugène Ysaye zingen de dames 'Die Walké¼re' van Richard Wagner. Maar Wagner sluit de oren voor hun slechte uitvoering van zijn opera.

Wie Ensor zegt, denkt naast de geraamten die hij schilderde, en de chinoiserieën ook aan de maskers die in het souvenirwinkeltje van zijn moeder in Oostende te koop waren. Ensor gebruikt ze in zijn schilderijen niet om zijn personages te vermommen, maar net om ze te ontmaskeren. Hij toont hoe ze werkelijk zijn: dwaas en boosaardig. Op die manier het ware gelaat van mensen tonen, was destijds revolutionair en daarmee verwerft Ensor wereldwijde faam. Het inspireert onder meer de jonge Duitse expressionisten Emil Nolde en Erich Heckel. Ensor deelt zijn fascinatie voor maskers ook met tijdgenoten als Eugène Laermans, de Poolse kunstenaar Witold Wojtkiewicz en de Noor Edvard Munch. Door de sterke kleurcontrasten en uitgesproken gelaatsuitdrukkingen lijken de maskers tot leven te komen net zoals tijdens carnaval.

Ballet

Dit artikel en zijn foto zijn auteursrechtelijk beschermd.
Herdistributie zonder schriftelijk akkoord is verboden.
This article and its picture are copyrighted.
No redistribution allowed.

In 1906 krijgt Ensor van zijn vriendin Emma Lambotte en haar echtgenoot een harmonium. Hierop componeert hij vijf muziekstukken. Samen met een eerdere compositie vormen ze de muziek voor een kort ballet: 'La gamme d'amour' dat in de jaren '20 in première ging in Opera Antwerpen. Ensor bedenkt de personages en ontwerpt zowel hun kostuums als het decor. Het schilderij 'La gamme d'amour' uit 1912 stelt het toneel voor waarop het ballet wordt opgevoerd.

Zwanst na nie!

Her en der zie je in de stad het affichebeeld van 'Ensors stoutste dromen. Het impressionisme voorbij.' hangen. Die affiches zijn vele malen groter dan het originele schilderij 'Geraamten bekvechten om een bokking' uit 1891 dat even overgebracht werd uit de KMSKB Brussel en in de laatste zaal van deze tijdelijke tentoonstelling hangt (en tevens eerder even in het KBR museum in Brussel te zien was). Een droge haring krijgen we te zien waarbij de taalhumor/knipoog je niet mag ontgaan. In het Frans klinkt het namelijk 'hareng sour' dat heel erg gelijkaardig bekt als 'art Ensor' (Ensors kunst).

Eind 19de eeuw stellen 'Zwanzeurs' de kunst in vraag met hun Belgische antikunst. Ze exposeren satirische versies van bekende kunstwerken. Maar ze lachen ook met hun eigen kunstenaarschap. Daarbij maken ze geen onderscheid tussen elitaire en populaire cultuur, tussen conservatieve of avant-gardekunst. Naast de academische schilderkunst moet ook Ensor het ontgelden. Charles Mertens portretteert hem als een dode haring in 'Ensors kunst/de droge haring'. Daarboven schrijft Mertens: 'L'Art en sort'. Lees: 'de kunst komt eruit.' Dat is niet anders in 'Ensors stoutste dromen. Het impressionisme voorbij.'

< Bert Hertogs >

Ensors stoutste dromen. Het impressionisme voorbij. Nog tot 19 januari 2025 in het KMSKA.

Dit artikel en zijn foto zijn auteursrechtelijk beschermd.
Herdistributie zonder schriftelijk akkoord is verboden.
This article and its picture are copyrighted.
No redistribution allowed.